

UDK: 78.071.2:37.013.42

Dildora ANNAKULOVA,
Guliston davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: dildoraannakulova36@gmail.com

Xalqaro Nordik Universiteti kafedra mudiri, p.f.d., prof. v.b. Q.Panjiyev taqrizi asosida

BO'LAJAK MUSIQA O'QITUVCHILARINING KASBIY TAYYORGARLIGIDA DOSTON IJROCHILIGI AN'ANALARIDAN FOYDALANISH TAMOYILLARI

Аннотация

Mazkur maqolada bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligida doston ijrochiligi an'analardan foydalanish tamoyillari, omillari tahlil etilgan. Baxshilar tomonidan ijro etiladigan doston ohangi odatda uchta asosiy funksiyani bajaradi: 1) baxshining so'zga chevarligi va doston mazmunidagi aytim parchalarini to'g'ridan-to'g'ri nutqini qayta ishlab chiqarish; 2) musiqiy illyustratsiya (masalan, doston mazmunini tasvirlash, yoki biror bir harakatlarni do'mbirada aks ettirish va boshqalar); 3) hissiy-emotsiya funksiya: yuksak ijro, g'ayrioddiy narsalar haqida hikoya qilayotganda kuylash. Mustaqil davlatlar hamdo'stligi olimlaridan G.M. Naumenko doston ijodiyoti bo'yicha olib borgan tadqiqotlarida ularni epos dostonlar, epik dostonlar va qahramonlik dostonlariga bo'lgan holda tavsif etadi. Dostonlar xalqning ilg'or fantaziyasi asosida ummlashgan obrazlardan tashkil topgan janr kabi g'oyalarni ilgari suradi.

Kalit so'zlar: Doston, terma, baxshi, ijodkorlik, kasbiy, tayyorgarlik, tamoyil, mahalliy uslub, musiqa, aytim, jirov, pedagogika.

PRINCIPLES OF USING TRADITIONS OF EPIC PERFORMANCE IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE MUSIC TEACHERS

Annotation

This article analyzes the principles and factors of using the traditions of doston performance in the professional training of future music teachers. The doston melody performed by bakhshis usually performs three main functions: 1) reproduction of the bakhshi's eloquence and direct speech of the fragments of the doston content; 2) musical illustration (for example, describing the content of the doston, or reflecting some actions on the drum, etc.); 3) emotional-emotional function: high performance, singing while telling about unusual things. One of the scientists of the Commonwealth of Independent States, G.M. Naumenko, in his research on doston creativity, characterizes them as epic doston, epic doston and heroic doston. Doston put forward the idea of a genre consisting of universal images based on the progressive fantasy of the people.

Key words: Epic, terma, Bakhshi, creativity, professional, preparation, principle, local style, music, aytim, jirov, pedagogy.

ПРИНЦИПЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРАДИЦИЙ ЭПИЧЕСКОГО ИСПОЛНТЕЛЬСТВА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МУЗЫКИ

Аннотация

В статье анализируются принципы и факторы использования традиций эпического исполнительства в профессиональной подготовке будущих учителей музыки. Мелодия эпоса в исполнении бахши обычно выполняет три основные функции: 1) владение бахши словом и непосредственное воспроизведение фрагментов содержания поэмы; 2) музыкальная иллюстрация (например, изложение содержания достана, или отображение определенных движений на барабанах и т. п.); 3) сенсорно-эмоциональная функция: высокая работоспособность, пение во время рассказа историй о необычных вещах. Среди ученых стран Содружества Независимых Государств Г.М. В своих исследованиях эпической поэзии Науменко характеризует ее как эпические поэмы, былинные поэмы и героические поэмы. Эпосы пропагандируют такие идеи, как жанр, состоящий из универсальных образов, основанных на прогрессивной фантазии народа.

Ключевые слова: Эпос, терма, бахши, творчество, профессионал, подготовка, принцип, местный стиль, музыка, айтм, жиров, педагогика.

Kirish. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarini kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda doston ijrochiligi an'analardan muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu an'alarining bardavomligini shubhasiz baxshilar ijodiyotisiz tasavvur qilish mumkin emas. Doston ijrochilari hisoblangan baxshilar tomonidan doston va terma ijro etish va tarqatishning uchta asosiy shaklini kuzatish mumkin. Bular: prozaik, rapsodik va aytim yillari shular jumlasidandir [2]. Odatda doston ijrosida prozaik shaklining mavjudligi bejiz emas, chunki doston proza, avvalambor, o'zining musiqiy tili mavjud. Prozaik hikoya va ohangda ifodalanuvchi parchalar bir-biriga aralashishi hikoyalar uchun eng tipikdir.

Shuni ta'kidlash kerakki, bir qator mahalliy olimlarning doston ijrochiligi yuzasidan olib borgan tadqiqot ishlarida baxshilarning musiqiy [dramatik] ijrochiligiga a'lohida e'tibor beradilar. Bunday kontentlarning mavjudligi faqat odatda doston qahramonlariga hamroh sifatida hayvonlardan ot haqida ham tilga olinadigan syujetlarni ahamiyati bilan ham izohlanadi [1]. Darhaqiqat, dostonlarda musiqa ijrochiliklarini kiritilishi va baxshilar tomonidan ularga tavsif berilishi ko'p jihatdan ohanglar to'plovchi va kuylovchi baxshilar tomonidan eng ko'p qayd

etilgan va ohang parchalar mavjudligi ushbu ertaklar turining arxaikligini ko'rsatadi. Biroq, mahalliy olimlardan K.Imomov, B.Sarimsoqov, M.Murodov, T.Mirzaev, F.Yo'ldoshev, M.Saidov, M.Jo'raev, tomonlaridan uyushtirilgan folklor etnografik ekspeditsiyasi jarayonida baxshilar ijrosida "Alpomish", "Go'ro'g'li", "Malika ayyor" va boshqa bir qator xalq dostonlari yozib olindi [2]. Ushbu dostonlar mazmunida baxshi ijrochiligi ohanglari ham sehliligi bilan ham marosimiy va maishiy xususiyatlari uchraydi.

Assosiy qism. Baxshilar tomonidan ijro etiladigan doston ohangi odatda uchta asosiy funksiyani bajaradi: 1) baxshining so'zga chevarligi va doston mazmunidagi aytim parchalarini to'g'ridan-to'g'ri nutqini qayta ishlab chiqarish; 2) musiqiy illyustratsiya (masalan, doston mazmunini tasvirlash, yoki biror bir harakatlarni do'mbirada aks ettirish va boshqalar); 3) hissiy-emotsiya funksiya: yuksak ijro, g'ayrioddiy narsalar haqida hikoya qilayotganda kuylash.

Mustaqil davlatlar hamdo'stligi olimlaridan G.M. Naumenko doston ijodiyoti bo'yicha olib borgan tadqiqotlarida ularni epos dostonlar, epik dostonlar va qahramonlik dostonlariga

bo'lgan holda tavsif etadi. Dostonlar xalqning ilg'or fantaziyasi asosida ummlashgan obrazlardan tashkil topgan janr kabi g'oyalarni ilgari suradi.

Albatta, o'zbek dostonchiligi o'ziga xos an'anaviy baxshi ijrochiligi ega bo'lganligi bilan ahamiyat kasb etib, u uchta an'anaviy musiqiy intonatsiya usullardan tashkil topgan. Fikrimizcha dostonlarda "aniq moslashuvchan va o'zgaruvchan ritm va vaqt parametrlari mavjud" [5]. Har qanday bir dostonning turli ijrochilardan yozib olingan variantlarida ohanglarning ritm va ovoz parametrlari o'xshashligini ko'rsatilishi muqarar.

Doston ijrochiligi ritm-intonatsiya xususiyatlarida qadimgi aholining ijtimoiy kasbi: chorvachilik, dehqonchilik va hunarmadlik, ovchilik kabi pantomimik aks-sado borligini ko'rish mumkin, ular ma'lum bir xalq qahramonining badiiy siymosini o'zida ifodalaydi.

Bunday mikro-monologlarda ritmning birinchi darajali rolini ta'kidlaydi: "yurish ritmi - qadam, sakrash, zamonning asosiy ishlab chiqarish usuli bo'lib, baxshining intonatsion-jestual-artikulyatsion nutqni shakllantirishga qaratilgan" [4].

Ikkinchi turga ijrochilar tomonidan an'anaviy ashula janrlari ohanglarini olish va ularga moslab, kuylash doston aytim matnlarini ijro etish usuli kiradi [4]. Uchinchi turga esa, do'mbira kuylarining doston fragmentlarini erkin intonatsiya qilishadi, bunda ijrochi – baxshi "faqat ohangning intonatsion konturini belgilab, unga asosan improvizatsiya qiladi". Bunday do'mbira kuylardagi tovush tarkibi odatda o'zgaruvchan bo'lib, asosiy darajasi barqaror emas, ritmik tuzilma esa notekis davrlardan iborat bo'ladi [2].

Bunday baxshilar ijrosidagi asarlar har bir doston mazmunida uchraydi. Ularning ijro uslubi o'zgacha bo'ladi. Masalan, Surxondaryo, Qashqadaryo, Samarqand, Toshkent viloyati baxshilari tomonidan ijro etiladigan dostonlar asosan ichki bo'g'iq ovozda ijro etiladi. Qoraqalpoq dostonlari asosan jirovlar tomonidan ichki bo'g'iq ovozda asosan qo'bizlar orqali ijro etiladi. Xorazm dostonlari asosan ochiq ovozda ijro etilishi bilan bir qatorda ashula janri bilan bir xil ijrochilik tamoyillariga asoslanadi. Xalqona baxshi ijrolarining ijro fragmentlarida, janrning stilistikasiga muvofiq, parodiya maqsadida dostonlarning ma'lum bir fragmentlar ishlatilishi ko'p uchraydi. Shuningdek, har bir variantda improvizatsion intonatsiya qo'lliniladi. Improvizatsiya usuli xalqning badiiy ijod folklor janrlaridan kuylarining ishlatilishi, intonatsiyalangan jumboqlarning ijrosida odatiy hol hisoblanadi. Bunday jumboqlarda ko'pincha, odatda, to'y va kechki tadbirlarda ijro etiladigan rivojlangan baxshi doston ijrochiligi o'ziga xos ohanglarini kuzatish mumkin [5].

Yuqorida keltirilganlardan kelib chiqib, prozaik doston ijrochiligidagi asarlar o'ziga xos musiqiy tilga ega va pedagoglar uchun bo'lajak musiqa o'qituvchilarining ta'lim mazmuniga kiritilishi kerak deb hisoblaymiz. O'ylaymizki, "O'zbek xalq musiqasi ijodi" fani mazmuni doirasida o'rganilgan baxshi ijrochiligidan iborat doston janri bo'lajak musiqa o'qituvchilariga o'z professional kasbiy faoliyatlarini o'zlashtirishlarida hamda ko'prok kasbiy bilim va ko'nikmalarini takomillashtirish ishlarida yordam beradi va oliy ta'lim tizimi musiqa ta'lim yo'nalishida tayyorlanayotgan talabalarining musiqiy-nazariy dars mashg'ulotlarini boyitadi.

Prozaik doston ijrochiligi o'zining aytim yo'li asarlarining o'ziga xos musiqiy tilga ega bo'lishiga qaramay, doston asarlari mazmunini musiqa va nazm janrlarini o'zaro uyg'unligini hamda ularning o'zaro integrativ o'rganish markazida muhim ahamiyat kasb etadi.

Doston ijrochiligi asarlarining musiqa va nazm janrlari ikki asosiy shaklda ijro etiladi va uzatiladi: voqea va xodisalaran og'zaki bayon etish hamda do'mirada yopiq – bo'g'iq (ochiq) ovozda kuylash. Aytim shakli prozaik va rapsodik shakllardan alohida ko'riladi. Mahalliy olimlardan I.I. Zemtsovskiy fikricha, aytim shakllari voqeaviy folklor "asosan ko'p jonli janrdir" [2]. Masalan, ballada voqealari yoki ballada matnlari "...turli musiqa janrlari tarkibida mavjud bo'lib, bir xil matn turli musiqiy janrda mavjud bo'lishi mumkin. Bu ballada voqealarining musiqiy va nazm ijrosi o'rtasida odatda parallelizm yo'qligini ta'kidlashga imkon beradi: har bir alohida nazm matni musiqiy jihatdan ko'pjanrli bo'lishi mumkin degshan fikrni ilgari suradi [1].

Doston janrining rang-barangligi va undagi aniqlik bo'lajak musiqa o'qituvchilarining hikoyaband she'riy bazan prozaik janrlari uyg'unligida o'rganish jarayonini murakkablashtiradi. Ushbu mavzuga ajratilgan vaqt cheklanganligi sababli, talabalarining doston asarlarini o'rganish jarayonini optimallashtirish imkonini beruvchi metodologik asosni izlash zarur.

Bundan tashqari, pedagogik sohasi oliy ta'lim muassasalarining musiqa ta'limi yo'nalishi o'quv rejasiga muvofiq "O'zbek xalq musiqa ijodi" kabi fan mazmunida xalqimizning o'tmiy tarixi bilan chambarchas bog'langan musiqiy folklor ijodiyotining ajralmas qismi hisobangan baxshi ijrochiligi o'zining boy an'alarini o'z ichiga olish va talabalarni xalq dostonlari bilan tanishtirish bilan chegaralanmasdan, dostonlar va uning ijrochisi baxshilarning tarixi, shart-sharoitlari, invariant, variantligi, ijro uslublari va hokazo bilan tanishtirish lozimligini ko'rsatadi. Qanday qilib, doston ijrochilik an'alaridagi asarni o'rganishni tashkil etish kerak dekan savollarga o'rin qoldirmasligi lozim.

Milliy doston ijrochilik an'alarining xilma-xilligida yo'nalishlarni topishga va doston asarlarini o'rganish jarayonini maksimal darajada optimallashtirishga yordam beradigan metodologik baza shunday qilib, bu kabi doston turlarini bilishdan iborat. Musiqi folkloristikasi sohasida o'zbek xalq doston ijrochiligi asarini fenomenologik ta'rifini shakllantirish uchun xalq doston ijrochiligi asarining xalqaro tipologik belgilarini aniqlash zarurati avj olgan.

Doston tipologiya sohasida bir qator olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar [3] isbotlangan natijalar, taqqoslash metodikalarining samaradorligini ko'rsatadi. Doston ijrochiligi baxshilar tomonidan kuylangan asarlarining tipologik universal belgilarini aniqlash har bir lokal an'anada to'plangan materialni umumlashtirishga va doston ijrochiligi hodisalarini chuqur nazariy tahlil qilish uchun metodologik asos yaratishga imkon beradi.

MDH olimlaridan I.I. Zemtsovskiy "Doston an'alarini xilma-xilligi ichida... mutlaqo universal belgilarni aniqlash, doston ijrochiligi fenomen sifatida belgilovchi komponent sifatida, bu xilma-xillikni saqlab qolish uchun, ta'rifiy asos sifatida xizmat qilishi - xalq epik og'zaki an'alarining variantlari boyligini anglatadi" [4].

Bu haqda mahallif folklorshunos olimlar (T.Mirzaev, M.Jo'raev) tadqiqotlarida doston ijrochilikni universal yoki tipologik belgilar deb hisoblash mumkin bo'lgan turli-tuman xususiyatli belilar borligi xususida fikr bildirib, ushbu belgilarning barchasi munozarali emas, balki har qanday universal belgilar mutlaq rolini o'ynay olmaydi va har bir tipologiya ko'p jihatdan shartli hisoblanadi. Shunga qaramay, hozirda ma'lum bo'lgan an'alar uchun xos bo'lgan bir qator fenomenologik kategoriyalar mavjud" degan fikrni ilgari suradilar. Musiqi pedagogikasi ta'limi tizimida doston ijrochiligi asarlarining mutlaqo xalqaro belgilaridan biri dostonda hikoya va aytim ijrochisi – baxshining tibik obrazidir, u barcha jihatdan noyob san'atkor, uning o'ziga xos ijro xulqi, doston muhit bilan tom ma'noda xalq san'atkoridir [5].

Nazarimizda doston ijrochiligi musiqa nazariyasi nuqtai nazaridan o'rganish markazi aralash va aytim shakllari emas, avvalo, aslida, hikoyachilik, musiqiy hikoya, baxshining asl ijtimoiy-hissiy-irodaviy-kasbiy uyg'unligi va unga mos keladigan auditoriya - kengroq doston tinglovchi muhit [2].

Ko'plab xalqlarda ma'lum bir ijtimoiy taraqqiyot bosqichida doston ijrochiligi ijro etish muqaddas xarakterga ega bo'lgan. O'tgan davrlardagi qahramonlik dostonlari bilan jangchilarning urushga ilhomlantirilishidir. Ko'plab xalqlar orasida doston rivoyatlarini ijro etish urush va ovda muvaffaqiyatni ta'minlashi mumkin deb hisoblanadi [4].

Ushbu kontekstda baxshilarning roli juda muhim ahamiyatga ega. Tirkash yoki tatar tilida "baxshi", o'zbeklar "baxshi", qoraqalpoqlar "jirov" deb yuritishlarida mazkur so'zning bir ma'nosi doston ijrochiligi asarlarni ijro etuvchi shaxsni, shifokor-jodugarni, xalq shifokori-shamanini anglatadi; u o'zining sehrli bo'g'iq ovozidagi ijrosi bilan aytimlarni do'mbirada chalib, yovuz ruhlarni quvib chiqarib, tinglovchilar qalbiga ezgulik, mehr, muhabbat, sevgiga sadoqat, ona-Vatanga qahramonlik tuyg'ularini tarbiyalaydi. Sanskrit tilidan tarjimada

“bhikshy” – o‘qituvchi degan ma‘noni anglatadi. Ushbu nom doston ijrochiligi o‘qitishdagi yuqori ahamiyatini va uning ijrochilariga qo‘yiladigan talablar darajasini ta‘kidlaydi.

Doston ijrochiligi o‘rganishda har bir doston an‘ana qat‘iy va yopiq tizim ekanligini esdan chiqarmaslik kerak [5], lekin turli xududlarda doston baxshilarga uzoq yillik kuzatishlar barcha hikoyachi va aytmilik an‘analariga xos bo‘lgan bir qator o‘xshash universal tipologik xususiyatlar mavjudligini aytishga imkon beradi, bu esa har bir muayyan O‘zbekiston hududining milliy, musiqiy lokal va ijtimoiy xususiyatlariga bog‘liqligini ko‘rish mumkin. Shuningdek, “hikoyachilik” fenomenini keltirib chiqaradigan bir xil tamoyil va sharoitlar haqida ham o‘zbek doston ijrochiligidagi hikoyachilik “Doston an‘anasi” uchun xos xususiyatdir.

Baxshi ijodiyotida doston “jonli ijro” an‘anasiga ega ekanligini ta‘kidlash kerak. Bunday baxshilar tomonidan ijro etilgan asarlarning noaniq geografik tarqalish sabablari turlicha, bu mavzu bir qator maxsus tadqiqotlarga bag‘ishlangan [1]. “Nima uchun doston ijrochiligi asar faqat chekka joylarda saqlanib qoldi?”, “Nima uchun ushbu ijrochilik faqat va faqat qo‘ng‘irot urug‘i ijodiyotiga mansub?” - bu nisbatan aniq. Folklorshunos tadqiqotchi O‘.Hakimov o‘z tadqiqotlarida “baxshi ijodiyoti faqat o‘zbeklarni asl qo‘ng‘irot urug‘iga mansubligi, biroq, keyinchalik boshqa urug‘lar – “qatag‘on”, “kenagas” urug‘ vakillari orasida do‘mbira chalib, terma doston ijrochilari ham yetishib chiqqanligi”ni ta‘kidlaydi.

Darhaqiqat, o‘zbeklarning 92 ta urug‘ining har biri katta ijtimoiy-madaniy ahamiyat kasb etib, ular o‘z hayot faoliyati davomida qadimgi xalq jamiyati an‘analariga sadoqat ruhida saqlaganliklarini ko‘rish mumkin. Mamlakatimizning janubiy-sharqiy qir-adirlari, dashtlarga eng faol, ijodiy energiyadan mahrum bo‘lmagan odamlar o‘z hayotlarini baxshilar ijrosidagi terma-dostonlar bilan bezaganliklarini ko‘rish mumkin. Ular o‘zlari bilan qadimgi doston vatanlaridagi xotiralarni olib keldilar. Shimolga Qoraqalpog‘istonga doston ijrochiligi qo‘biz chalib aytm aytm jirovlar vositasida singdirildi [4].

Mazkur tadqiqot ishini bayon etishda aynan biz tomonimizdan amalga oshirilgan kuzatuvlariga ko‘ra, baxshilarning doston ijrochiligi bo‘yicha hikoyachilik mahoratini o‘zlashtirish ularning bu kasbni egallashlari yoshligida boshlanadi. Ular ustoz-baxshi-jirov rahbarligida do‘mbirada nag‘malarni o‘rganadilar, hamda ushbu nag‘malar asosida

o‘zining baxshi ijrochilik uslubini ovoza o‘zlashtiradi va juda ko‘plab terma va dostonlarni mazmunini yodlaydi. Biroq, ular ushbu mazmunni o‘z so‘zlarida aytadilar. Doston muhitida joylashgan yosh odam, hikoyachilik mahoratini egallashni istagan holda, syujetlarni o‘rganadi va qahramonlar, ularning nomlari, uzoq mamlakatlar va qadimiy odatlar bilan tanishadi. Hikoyalar temalari unga yaqinlashadi va ularga bo‘lgan munosabati, u ko‘proq va ko‘proq eshitganida va odamlar aytmilarni muhokama qilayotgan paytlarda shakllanadi. Shu bilan birga, u aytmilarning ritmini va ma‘lum darajada aytmilarda ifodalangan fikrlarning ritmini o‘zlashtiradi. Hattoki bu dastlabki bosqichda ham, o‘zining ovozi ichki bo‘g‘iq ovozlarda ijro etib, uni ma‘lum bir “formula”da emas, balki yosh baxshining ijro uslubi “qolip”da ataydigan takrorlanadigan iboralar o‘zlashtiriladi [3]. Ushbu baxshining ijro uslubi “qolip” to‘plami “mavzular” ni bayon etishda mazmun qat‘iy saqlanib qoladi va undagi ijro bayoni baxshining so‘z boyligi asosida “ijro uslubi qolipi”ga birikkan holda, baxshilarga aytmilar yaratish uchun asos beradi.

Xulosa. Qanday qilib bo‘lmasin, doston do‘mbira ohangilarni ritmik davrlar soniga ko‘ra tasniflashga urinishlar XIX-asrning oxiri va XX-asrning boshlarida amalga oshirilgan. Masalan, aytish joizki bu davrda xalq musiqa ijodiyotida mavjud bo‘lgan dostonchilik ijodiyotida, uchta ritmik davrga aniq bo‘lingan do‘mbira ohangilarni alohida guruhga birlashtirib, ularni to‘liq doston o‘lchov do‘mbira ohangilari deb atagan. Ularning asl bo‘lishini, qahramonlar eski asarlarini ijro etish uchun mo‘ljallanganini hisoblagan. O‘z navbatida, faqat ikki ritmik davrga ega do‘mbira ohangilar va shunga muvofiq, she‘rda bo‘g‘inlar soni kamroq bo‘lgan. Yuqorida ta‘kidlab o‘tganimizdek, o‘zbek musiqashunos olimlaridan F.Karamatov tomonidan baxshilar ijrosidagi terma va dostonlar, do‘mbira kuylari ilk bor notalashtirildi. Bunga misol qilib olimning “O‘zbek do‘mbira musiqasi” nomli monografik asarini misol qilib aytish mumkin. Biroq, afsuski keyingi davrlarda bu kabi say‘-harakatlar biror bir olimning ilmiy tadqiqotlarida kuzatilmadi. Olim o‘z tadqiqotlarida belgilangan rasmiy ritm xususiyatlari va bu xususiyatni baxshilar ijodiga bog‘lagan holda, ritmik o‘lchov do‘mbira ohangilari deb atagan [1]. Do‘mbirada beriladigan ritm terma yoki dostoning ichik va tashqi xususiyatlarini o‘zida akas ettirishi mumkin bo‘lgan do‘mbira ohangilari bilan bir qatorda aytm xususiyatni ajratib ko‘rsatdi [4].

ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov O.A. «O‘zbek xalq musiqa ijodi» (metodik tavsiyalar I qism), Toshkent, 1994 y. – B. 62.
2. Karomatov F.M. O‘zbek xalq musiqasi merosi. // XX asr. Terma, yalla, karsak, kirish maqolasi. Toshkent, G‘.G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti. 1985. – B. 2-23
3. Panjiyev Q.B. O‘zbek xalq qo‘shiqchilik ijodiyoti. O‘quv qo‘llanma. Toshkent, 2022. – B. 274.
4. Panjiyev Qurbonniyoz Berdievich. Uzbek Seasonal Ceremony. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION (EJINE). Table of Content - Volume 2 No 4 (Apr 2022).
5. Panjiyev Qurbonniyoz Berdievich. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish: muammo va yechimlar. Musiqa san‘ati sohasida fanlarning o‘qitilishining ilmiy-metodik asoslari. Respublika onlayn ilmiy-amaliy konferensiya to‘plami. Qarshi shahri 2022 yil 11 iyun. 5-11.